

TANULMÁNYOK

Dévényi Kinga

Egy különleges sivatagi madár a középkori arab irodalom és lexikográfia tükrében

0. Bevezetés

Az iszlám előtti, illetve a korai iszlám korszak híres költői alkotásai sokszínűen ábrázolják a sivatagot. E leírásokból nem maradhatnak el e táj jellegzetes élőlényei, amelyek között megtalálhatjuk a madárvilág képviselőit is. E madarak közül is kiemelkedik a pusztaityúk (*qaṭā*), amelynek hihetetlenül részletes és pontos megfigyelésen alapuló leírása az alábbi elemzés tárgya.

A leghíresebb leírás a 6. században élt aš-Šanfarā Lāmiyyat al-‘arab címen ismert versében található (36–41. sor), amelyben a szerző azzal büszkélkedik, hogy könnyedén megelőzte a gyorsan repülő madarat, és ahhoz hasonlóan, ő is képes a sivatagot túlélni:¹

„A sötét színű pusztaityúkok megisszák, amit meghagytam, miután

Egész éjjel a vízforráshoz utaztak, szárnyaikkal zajosan csapkodva.

Eltökélt voltam, és ők is eltökéltek voltak; egymással versengtünk,
szárnyaikkal verdestek,

Míg én felhajtottam köpenyem, és elsőként értem a vízhez, bár sietség
nélkül [mentem].

Aztán elfordultam tőlük, mialatt ők még mindig leborultak a víz szájához,

Közvetlenül ráhelyezve arra a torkukat és a begyüket,

Mintha a lármájuk a [víz] két oldalán és körötte

Különböző törzsek úton lévő csoportjai[nak a zaja] lenne, amint éppen
sátrat vernek.

Különböző helyekről jöttek össze oda, de az (a víz) összehozta őket,

Mint ahogy a tevék csoportjait összehozza egy vízivó hely.

Aztán lenyelnek egy kis vizet, majd elmennek, mintha

Kora reggeli utazócsapat lennének, akik Uházából sietve indulnak útnak.”

Jóllehet ez a néhány sor elsősorban a költő nagyszerűségét van hivatva hangsúlyozni, mindazonáltal megdöbbentően sok apró részletet tudunk meg belőle a pusztaityúkról:

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2020.1.5>

¹ A cikkben idézett versek magyarul a szerző nyersfordításában szerepelnek. Aš-Šanfarā versének forrása: Alan Jones, *Early Arabic Poetry. I. Marāthī and Šu‘lūk Poems*. Reading, 1992, 164–167.

- sötét színű,
- nem kényes a víz minőségére,
- egész éjszaka repül a vízhez,
- szárnyával zajosan csapkod, verdes,
- verseng a többiekkel,
- úgy iszik, hogy közben torka és begye a vizet érinti,
- rendkívül lármás,
- egyedei több helyről érkeznek egyazon vízforráshoz,
- az ivás után hajnalban gyorsan visszaindulnak.

Bár cikkünknek nem célja az iszlám előtti költészet leghíresebb költeményeit elemezni, és vizsgálatainknál elsősorban a kevésbé ismert versekre, illetve a lexikográfiai, valamint az *adab*-irodalomra² támaszkodunk, meg kell jegyezni, hogy ez a részletgazdag leírás minden bizonnyal nagy hatást gyakorolt a későbbi korok költőire. Mielőtt azonban megvizsgálánk az arab szerzők további megfigyeléseit e madárral kapcsolatban, nézzük meg, mit mond az ornitológia erről a különleges szárnyasról.

1. Rendszertani besorolás³

Jelenlegi rendszertani ismereteink szerint a pusztaityúkalakúak rendjébe tartozó egyetlen család, a pusztaityúkfélék családjába két nemből áll. Ezek a talpastyúkók (*Syrnhaptes*) és a tulajdonképpeni pusztaityúkók (*Pterocles*). Előbbi kettő, utóbbi 14 fajból és számos alfajból áll. Előbbiek az iszlám központi területein nem fordulnak elő, míg utóbbiak közül több faj a sivatagok jól ismert lakója.

Az arab szerzőknél ugyan gyakran találkozunk ezzel a sivatagi madárral, elnevezésére azonban nem használtak annyi szót, hogy azzal az általuk ismert térségben honos számos alfajt egymástól egyértelműen megkülönböztették volna. A leggyakrabban használt elnevezés a *qaṭā*.⁴ E szó alakjai közül a *qaṭā*

² Az *adab* az ún. művelődési irodalom, amelynek ismeretét szükségesnek tartották a kulturált emberek és a hivatalnokok számára.

³ A pusztaityúkfélék (*Pteroclididae*) családjába tartozó madarak folyamatosan frissülő osztályozását ld. OSME (The Ornithological Society of the Middle East, the Caucasus and Central Asia), *The OSME Region List of Bird Taxa. Part A: Non-passerines*. Version 4.3+, September 2018, 99–101. http://osme.org/sites/default/files/pdf/A_Non-passerine_ORL_V4.3+.pdf (2019. március 12.). Az osztályozás alapja elsősorban Callan Cohen, *The Phylogenetics, Taxonomy and Biogeography of African Arid Zone Terrestrial Birds: The Bustards (Otidae), Sandgrouse (Pteroclididae), Coursers (Glareolidae) and Stone Partridge (Ptilopachus)*. PhD Thesis. Cape Town, 2011. http://nivenlib.pfp.uct.ac.za/pdf/Callan_Cohen_PhD_2011.pdf (2019. március 12.). Részletes információ található még a következő műben: Michael C. Jennings, *Atlas of the Breeding Birds of Arabia*. (Fauna of Arabia, 25.) Riyadh–Frankfurt, 2010, 362–371. Ld. még Steve Madge–Phil McGowan, *Pheasants, Partridges & Grouse*. London, 2002, 445–462 és 69–72. táblák.

⁴ Ennek az elnevezésnek a sémi eredetét illetően ld. Armas Salonen, *Vögel und Vogelfang*

gyűjtőnév, amelynek egyes számú alakja szabályosan *qaṭāt*. Az ígét – madárról lévén szó – a szótárak többnyire nőnemben adják meg (*qaṭat/taṭṭū*), a *maṣdar* két alakban ismert (*qaṭw* és *iqṭīṭā*'), ami al-Ḥalīl (megh. 791) szerint a madár járását jelöli, míg az ígéről azt közli, hogy az egyesek szerint a járására, míg mások szerint a hangjára vonatkozik.⁵ Ezenkívül azonban másik három elnevezés is gyakori, amelyek vagy általános értelemben használatosak, vagy a madár egyik fajtát jelölik. Ez a három kifejezés a *kudrī(ya)*, a *ḡūnī(ya)*⁶ és a *ḡaṭāṭ(ā)*. A szerzők között nincs teljes egyetértés azt illetően, hogy ez a három szó három vagy csak két fajt jelöl-e. Utóbbi esetben a *kudrī* és a *ḡūnī* jelöl két alfajt, míg egyes vélemények szerint a *ḡaṭāṭ* egyáltalán nem is tartozik a *qaṭā* néven ismert madarak közé.⁷

Ibn Qutayba (megh. 889) a következő osztályozást adja:⁸ a *kudrī* a következőképpen néz ki: a háta (*ẓahr*) sötét, feketés, a szárnya fonákja (*bāṭin al-ḡanāḥ*) fekete, a torka (*ḥalq*) sárga, a lábai rövidek, két farokszárnya pedig hosszabb a többinél.⁹ A *ḡaṭāṭ* annyiban hasonló, hogy a szárnya fonákja annak is fekete,

im alten Mesopotamien. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, B, 180.) Helsinki, 1973, 241–243, ahol a szerző azt állapítja meg, hogy az arab *qaṭā* is rokona az akkád *qadū* (*iṣṣūri qadē*) szónak, amely egy olyan madarat jelöl, amelynek a kiáltása „*qadē*”. Az 58–59. oldalon öt fajt sorol fel, amelyek mindegyike ma is megtalálható Irakban. Ezek a nagy nyílfarkú pusztaityúk (*Pt. alchata caudacutus*), a sivatagi pusztaityúk, angolul: spotted sandgrouse (*Pt. senegallus*), a feketehasú pusztaityúk (*Pt. orientalis*), a koronás pusztaityúk (*Pt. coronatus atratus*) és a szudáni pusztaityúk (*Pt. lichtensteinii*). Ld. még François Viré, Sur quelques noms arabes anciens d'oiseaux (et le secret dévoilé de leur étymologie). *Revue des études islamiques* 54 (1986) 347. Érdeemes megjegyezni, hogy az akkád és asszír szótárak e szót „bagoly” jelentéssel közlik, időnként kitérve a szó hangutánzó jellegére (ld. pl. *A Concise Dictionary of Akkadian*. Ed. by Jeremy Black et al. Wiesbaden, 1999, 282; *The Assyrian Dictionary*. XIII. Ed. by John Anthony Brinkman et al. Chicago, 1982, 51.). Salonen (*i. m.*, 241.) ezt szintén megjegyzi, hozzátéve, hogy az első szerző, aki a forrásokban ezt a madarat helyesen azonosította, Benno Landsberger volt. Ld. Benno Landsberger, Einige unerkannte gebliebene oder verkannte Nomina des Akkadischen. *Die Welt des Orients* 3 (1966/3) 262–267, ahol a szerző kitér erre a téves értelmezésre is.

⁵ Al-Ḥalīl ibn Aḥmad al-Farāhīdī, *Kitāb al-‘ayn murattaba ‘alā ḥurūf al-mu‘ḡam*. Taḥqīq ‘Abd Al-Ḥamīd Hindāwī. Bayrūt, 1424/2003, III, 408, s. v. *qaṭā*.

⁶ Az európai szakirodalomban a legrészletesebben Manfred Ullmann foglalkozik lexikográfiai és morfológiai szempontból a *ḡūnī* és a *kudrī* szavakkal: Manfred Ullmann, *Flughühner und Tauben*. (Bayerische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte. Beiträge zur Lexikographie des Klassischen Arabisch, 3.) München, 1982, amelyben összefoglalja a német lexikográfia addigi eredményeit is. Szemben más szerzők (pl. Wolf Dietrich Fischer) meglátásával, Ullmann véleménye szerint ezek az elnevezések csupán költői eszközként használt színvariánsok és nem alfajok. Köszönöm Ormos Istvánnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a cikkre.

⁷ Kamāl ad-Dīn ad-Damīrī, *Ḥayāt al-ḥayawān al-kubrā*. Miṣr, 1978, II. 121: „*wa-qīla l-ḡaṭāṭ darb min aṭ-ṭayr laysa min al-qaṭā*”.

⁸ Abū Muḥammad ‘Abd Allāh ibn Muslim Ibn Qutayba, *Kitāb al-ma‘ānī l-kabīr fī abyāt al-ma‘ānī*. I. Taḥqīq F. Krenkow. Bayrūt, é. n., 308–309.

⁹ Ez a két toll a nagy nyílfarkú pusztaityúk (*caudacutus* alfaj) jellegzetessége, míg egyéb fajoknál, mint pl. a feketehasú pusztaityúk (*Pt. orientalis*), teljesen hiányzik. Ld. Eduardo de

a lábai azonban hosszúak. A háta enyhén porszínű, de nem sötét, a szeme pedig nagy. Ad-Damīrī (megh. 1405) a *qaṭā* leírásánál megállapítja, hogy két faja van: a *kudrī* és a *ḡūnī*, amelyekhez al-Ġawharī (megh. 1003) hozzáadott egy harmadikat, amelynek a neve *ḡaṭāt*.¹⁰ Ad-Damīrī leírása szerint a *kudrī* porszínű, változatos hassal és háttal, sárga csőrrel és rövid farokkal. Kecesebb (*alṭaf*), mint a *ḡūniyya*. Utóbbi szárnyának a fonákja és a válltolla is fekete, porszínű háta pedig sárga pöttyökkel tarkított. Kétszer olyan nagy, mint a *kudrī*,¹¹ és egy attól nagyon különböző, gurgulázó hangot ad ki, amire a neve is utal.¹² A *ḡaṭāt* leírását ad-Damīrī művében a *ḡaṭātā*¹³ név alatt találjuk meg. Az ott közölt információk szerint a madár háta, hasa és teste porszínű, a szárnya fonákja fekete, a lábai és a nyaka hosszú. Ezenkívül egy érdekes tulajdonsága, hogy egyedei nem képeznek kolóniát, s nem csapatosan repülnek, hanem inkább kicsi, kettes vagy hármas csoportokban. A szerző megemlíti azt a nézetet, amely szerint csak két változatát (*ḡarb*) lehet megkülönböztetni: (i) a *kudriyya* és *ḡūniyya* jellemzői a rövid lábak, sárga torok, fekete válltoll és a vöröses fedőtoll, míg (ii) a *ḡaṭāt(ā)* jellemzői a hosszú lábak, a fehér has, a porszínű hát és a széles szemek.¹⁴

Ibn Qutayba¹⁵ megjegyzi, hogy az emberek mindenféle pusztaityúkot (*qaṭā*) legáltalánosabban a *kudrī* elnevezéssel illetnek a sötét színe miatt. Megemlíti még,¹⁶ hogy hasonlít a galambra, mert ahhoz hasonlóan örv van a nyaka körül¹⁷ (*ḡawāt al-aṭwāq*).¹⁸ Ezt az örvet al-A‘šā (megh. 629) is megemlíti

Juana, Family Pteroclididae (Sandgrouse). In: *Handbook of the Birds of the World*. IV. *Sandgrouse to Cuckoos*. Ed. by Josep del Hoyo–Andrew Elliott–Jordi Sargatal. Barcelona, 1997, 50.

¹⁰ Ismā‘īl ibn Ḥamād al-Ġawharī, *Tāğ al-luġa wa-šihāḥ al-‘arabiyya*. Taḥqīq Aḥmad ‘Abd al-Ġafūr ‘Aṭṭār. Bayrūt, 1990, II. 368, III. 286.

¹¹ A pusztaityúkók (*Pteroclididae*) családjába tartozó madarak mérete 24 és 40 cm között változik. Ld. De Juana, *i. m.*, 30.

¹² Ad-Damīrī, *i. m.*, II. 215 skk. François Viré (Kaṭā. In: *The Encyclopaedia of Islam*² IV. Leiden, 1978, 743.) szerint a *ḡūniyya* a feketehasú pusztaityúkkal (*Pt. orientalis*) azonos.

¹³ Ad-Damīrī, *i. m.*, II. 121.

¹⁴ Ha ezeket a leírásokat összevetjük a modern ornitológusokéival, azt állapíthatjuk meg, hogy a *ḡaṭāt* nevű madarat – elnevezésük hasonlósága miatt – gyakran összetévesztették a *qaṭā*val, de a valóságban ez a madár sohasem lehetett a pusztaityúksalád tagja, mivel az általános felépítésbeli hasonlóságokon túlmenően az odatartozó madarak mindegyikének rövid nyaka és lába van (ld. De Juana, *i. m.*, 32.). Viré (Kaṭā, 743–744.) szerint azonban a *ḡaṭāt* elnevezés a nagy nyíl farkú pusztaityúkra utal (*Pt. alchata*). E faj jellegzetességeiről ld. Ian James Ferguson-Lees, *Studies of Less Familiar Birds*, 156. Pin-tailed Sandgrouse. *British Birds* 62 (1969) 533–541.

¹⁵ Abū Muḥammad ‘Abd Allāh ibn Muslim Ibn Qutayba, *Adab al-kātib*. Taḥqīq Muḥammad ad-Dālī. Bayrūt, é. n., 66.

¹⁶ Ibn Qutayba, *i. m.*, 25–26.

¹⁷ Ez a nyíl farkú pusztaityúk jellegzetessége, amely szinte teljesen hiányzik vagy kevésbé hangsúlyosan jelenik meg más egyedekben (vö. De Juana, *i. m.*, főleg az 50. oldalon található képek).

¹⁸ A *ḡawāt al-aṭwāq* kifejezést a *ḥamām* definíciójaként adja meg al-Ġawharī (*i. m.*, V. 1906.), aki megjegyzi, hogy a beduinok így neveznek minden madarat, amelynek örv van a nyaka körül. Ennek alapján a pusztaityúkot is az ide tartozó fajok között sorolja fel.

egyik versében, amikor sivatagi találkozásait említi a pangó vizek mellett lelt pusztaityúkokkal:¹⁹

*wa-mā'in šaran*²⁰ *lam alqa illā l-qaṭā bihi*

wa-mašhūrata l-aṭwāqi wurqan nuḥūruhā

„Mily gyakran mentem el olyan pangó víz mellett, amelynél csak pusztaityúkot láttam

a jól ismert örvvel hamuszínű torka körül.”

Ad-Damīrī leírása némileg különbözik ettől.²¹ Mindenekelőtt elutasítja Ibn Qutayba és mások véleményét, miszerint a pusztaityúk a galambfélék (*Columbidae*) családjába tartozna, s azt a nézetet is, hogy a *ḥamām* szót egyes versekben pusztaityúknak, s nem galambnak kellene értelmezni.²²

Dū r-Rumma (megh. 735) egyik versében a két madarat egymás mellett említi ugyanabban a verssorban, tanúsítva, hogy a költő – aki életének jelentős részét a sivatagi állatvilág ábrázolásának szentelte – tudatosan megkülönbözteti őket egymástól.²³

idā mā waradnā lam nuṣādif bi-ḡawfihi

siwā wāridātin min qaṭan wa-ḥamāmī

„Amikor a vízhez értünk, nem láttunk abban mást,

mint az odajáró pusztaityúkokat és a galambokat.”

A fentiekén kívül ad-Damīrī még azt is megfigyelte, hogy a fogoly (*ḥaḡal*) és a pusztaityúk külső megjelenésében hasonlít egymáshoz.²⁴

¹⁹ Maymūn ibn Qays al-A'sā, *Dīwān al-A'sā al-Kabīr*. Taḥqīq Muḥammad Ḥusayn. Al-Qāhira, 1437/2016, 373, Nr. 82, 21. sor.

²⁰ A *Dīwān*ban sajtóhibával, *šarin* [!] alakban jelent meg.

²¹ Ad-Damīrī, *i. m.*, II. 213, 215 skk.

²² Ez nagyon fontos megfigyelés, mivel a pusztaityúkok osztályozása, illetve a *Columbidae* családtól való elkülönítése még a 20. század nagobbik részében is heves vita tárgyát képezte az ornitológusok között. Különböző okok miatt többen azon a véleményen voltak, hogy ezek a madarak ugyanahhoz a családhoz tartoznak, részben például hegyes szárnyuk, rövid lábuk, mag-evő voltak miatt, illetve azért, mert látszólag hasonló módon isznak. Ld. De Juana, *i. m.*, 30. A pusztaityúk sajátos ivásáról ld. pl. Tom J. Cade–Ernest J. Willoughby–Gordon L. Maclean, Drinking Behavior of the Sandgrouse in the Namib and Kalahari Deserts, Africa. *Auk* 83 (1966) 124–126; Peter N. Ferns–Shelley Ann Hinsley, Importance of Topography in the Selection of Drinking Sites by Sandgrouse. *Functional Ecology* 9 (1995) 371–375. A galambok ivási módjáról ld. Gart Arie Zweers, Drinking of the Pigeon (*Columba Livia L.*). *Behaviour* 80 (1982) 275.

²³ Dū r-Rumma, *Dīwān*. Taḥqīq 'Abd al-Qaddūs Abū Šāliḥ. II. Bayrūt, 1971, 1070, 43. sor.

²⁴ Ad-Damīrī, *i. m.*, I. 323. Ezt a hasonlóságot a modern leírások is megemlítik, pl. De Juana, *i. m.*, 30. Ebből a szempontból érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Hamilton Smith a pusztaityúkot a „Partridge 𐤐𐤓𐤕𐤕” (azaz fogoly) kifejezés alatt említi (Charles Hamilton Smith, Partridge. In: *A Cyclopaedia of Biblical Literature*. II. Ed. by John Kitto. New York–Cincinnati, 1846, 474–475. A szerző azt is közli, hogy ez a szó a Bibliában több különböző faj összefoglaló nevéként szerepel. Ezek közé tartozik az ún. *Pterocles alchata*, „az egyes szerzők által katta, ganga, cata, illetve nyílfarkú pusztaityúk néven említett faj, amely közönséges Palesztinában és megszámlálhatatlanul sok Arábiában” (kiemelés D. K.). A külső jellegzetességek hasonlatosságát megemlíti Richard Francis Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and*

2. Az elnevezés jelentése és eredete

2.1. Összintesség

A korai arab versekben és a középkori irodalmi munkákban egyaránt fontos helyet foglal el a *qaṭā* név eredete. A szerzők általában egyetértenek abban, hogy számos más madár nevéhez hasonlóan e szó eredete is a hangutánzásban keresendő,²⁵ azaz a madár hangjára utal, amelyet úgy írnak le, hogy *qaṭā qaṭā*.²⁶ Ez olvasható an-Nābiġa (megh. 604 körül) egyik versében is:²⁷

*tad'ū qaṭā wa-bihi tud'ā idā nusibat
yā šidqahā hīna tad'ūhā fa-tantasibū*

„Azt mondja: »qaṭā«, és így is nevezik, amikor beszélnek róla.

Mily össze, hogy azt mondja, ahogy hívják!”

Ez a hang olyannyira ismert volt, hogy költői hasonlatokban is használták, mint például Abū Nuwās (megh. 814), aki egyik versében a vadászó sólyom sebességét írja le ennek segítségével:²⁸

'asra'a min qawli qaṭātin qaṭā

„Gyorsabb, mint hogy a pusztaityúk azt mondaná, *qaṭā*.”

Al-Ġāḥiẓ (megh. 868) a madarat a világos beszéd példájaként említi, amikor így ír: „a *qaṭā* szája (*afwāh*) úgy lett megalkotva, hogy azt mondhatta, *qaṭā qaṭā*, ahonnan a nevét kapja”.²⁹ Hasonlóképpen vélekedik Ibn Qutayba is, ami-

Meccah. London, 1893, 154/4. jegyzet, amelyben azt mondja, hogy „a pusztaityúk... egy gyorsan repülő madár... repülés közben hasonlít a fogolyhoz”.

²⁵ Vö. Kees Versteegh, Sound Symbolism. In: *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. IV. Ed. by Kees Versteegh et al. Leiden–Boston, 2009, 285. Versteegh megemlíti e név szokásostól eltérő sémáját is. Ennek oka valószínűleg a szó szótagszerkezetében keresendő, mivel más hangutánzó szavakkal ellentétben ez nem egy kettőzött egyszótagú szó, hanem olyan, amely két szótagból áll: CŰ-CŰ.

²⁶ Abū 'Uṭmān 'Amr ibn Baḥr al-Ġāḥiẓ, *Kitāb al-ḥayawān*. Taḥqīq 'Abd as-Salām Hārūn. Bayrūt, 2011, V. 579. (NB.: A továbbiakban, ha szerkesztő nincs említve, akkor erre a Hārūn-féle kiadásra utalok.); Ibn Qutayba, *Ma'ānī*, I. 310. A modern ornitológiában a madár hangját úgy jellemzik, hogy az repülés közben egy viszonylag hangos „katar-katar”, egyébként pedig egy nazális „ga-ga-ga” (De Juana, *i. m.*, 51.). Utóbbi megegyezni látszik azzal a gurgulázó hanggal (*taġarġur*), amelyet a *ġūniyya* ad ki ad-Damīrī, *i. m.*, II. 215 szerint.

²⁷ Muḥammad ibn Mukarram Ibn Manẓūr, *Lisān al-'arab*. V. Taḥqīq 'Abdallāh 'Alī al-Kabīr et al. Al-Qāhira, 1984, 3684–3685, s. v. *qaṭā*; ld. még an-Nābiġa ad-Dubaynī, *Dīwān*. Taḥqīq 'Abbās 'Abd as-Sātir. Bayrūt, 1996/1416, 245, 2. sor, ahol a *yā ḥusnahā* változat fordul elő.

²⁸ Al-Ḥasan ibn Hānī' Abū Nuwās, *Dīwān*. II. Ed. by Ewald Wagner. Wiesbaden, 1972, II. 186.

²⁹ *Wa-l-qaṭā min aṭ-ṭayr qad yatahayya' min afwāhihā an taqūl qaṭā qaṭā wa-bi-dālika summiyat*. Ld. Abū 'Uṭmān 'Amr ibn Baḥr al-Ġāḥiẓ, *Kitāb al-bayān wa-t-tabyīn*. Taḥqīq 'Abd as-Salām Muḥammad Hārūn. Al-Qāhira, 1418/1998, I. 64; vö. még James Edward Montgomery, Al-Jāḥiẓ on Misarticulation. *Bayān* 1.34.4–74.8. *Journal of Arabic Literature* 49 (2018) 16.

kor ar-Rā'ī an-Numayrī (megh. 708/709) egy sorát idézi az ékesszóló (*mubīna*) pusztaiyúkról, amely azt mondja, *qaṭā qaṭā*.³⁰

A madár nevének és hangjának azonosságát gyakorta a madár őszinteségé-
ként értelmezték, hiszen nem hazudtolta meg a nevét. Emiatt a beduinok „igaz-
mondó” (*ṣādiqa*) madárnak is nevezték, és ezt a szót oly jellemzőnek találták
rá, hogy mondásokban és versekben egyaránt használták. Az őszinte emberekre
gyakran mondták, hogy „igazmondóbb egy pusztaiyúknál” (*‘aṣdaq min qaṭāt*).³¹

Ezzel a jelentéssel kapcsolatban – a fent említett an-Nābiḡa idézetén kívül
– a gazdag választékból kiemelhetjük két omajjád költő, al-Kumayt ibn Zayd
al-Asadī (megh. 743) és Abū Waḡza Yazīd ibn ‘Ubayd (megh. 747) gyakorta
idézett sorait.

Al-Kumayt így ír:³²

lā takḏibi l-qawla ‘in qālat qaṭā ṣadaqat
iḏ kullu ḏī nisbatin lā budda muntaḥilū

„Ne hazudtold meg, mivel a pusztaiyúk igazat mond,
de a többiek hamisan büszkélkednek a nevükkel.”

Abū Waḡza as-Sa’dī ekként fogalmaz:³³

mā zilna yansubna wahnann kulla ṣādiqatin
bātat tubāširu ‘urman ḡayra azwāḡī

„Az éjszaka közepén sem hagynak fel³⁴ az igazmondó [*qaṭā*] hívogatásával,
Aki az éjszakát páratlan számú, pettyes tojásai őrzésével tölti.”

Bár a pusztaiyúkok hangját egyesek úgy értelmezik, hogy azt mondja: „aki
hallgat, biztonságban van”,³⁵ a csendesség nem éppen jellemző rájuk. Épp ellen-
kezőleg, a pusztaiyúkok által keltett erős zajt előszeretettel ábrázolják a költők.
E leírások közül meg kell említeni Dū r-Rumma sorát, aki szomját olyan siva-
tagi kutaknál oltotta, amelyekhez ez a madár is ellátogatott.³⁶

³⁰ Ibn Qutayba, *Ma‘ānī*, I. 310.

³¹ Abū l-Faḏl Aḥmad al-Maydānī, *Maḡma‘ al-amṭāl*. Taḥqīq Muḥammad Muḥyī d-Dīn ‘Abd al-Ḥamīd. Al-Qāhira, 1955, I. 412, Nr. 2173; Al-Yūsī, *Zahr al-akam*, III. 251.

³² Al-Kumayt ibn Zayd al-Asadī, *Dīwān*. Taḥqīq Muḥammad Nabīl Ṭurayfī. Bayrūt, 2000, 297. Számos változatban idézik, mint pl. al-Ġāhiz, *Ḥayawān*, V. 578; Zakariyā‘ ibn Muḥammad al-Qazwīnī, *‘Aḡā‘ib al-maḥlūqāt wa-ḡarā‘ib al-mawḡūdāt*. Taḥqīq Ferdinand Wüstenfeld. Göttingen, 1848, 423 stb.

³³ Ld. al-Ġāhiz, *Ḥayawān*, V. 573; Ibn Manẓūr, *i. m.*, V. 3864; Al-Maydānī, *i. m.*, I. 412; ld. még Ibn Qutayba, *Ma‘ānī*, I. 318, ahol így kezdődik: *wa-hunna yansubna*.

³⁴ A vers előző sorában említett, a vízhez inni menő vadzsamarak.

³⁵ Ad-Damīrī, *i. m.*, I. 670, s. v. *ṭayṭawī*.

³⁶ Dū r-Rumma, *i. m.*, II. 1070. Az *anbāt* a Bagdadtól délre fekvő, úgynevezett *sawād* terü-
letén élő parasztokra vonatkozik, akik az omajjád korban még mindig perzsául beszéltek. Ld.
még Arie Schippers, *Animal Descriptions in Two Qaṣīdahs by Dhū l-Rumma: Some Remarks*.
Journal of Arabic Literature 23 (1992) 194, aki azonban az *anbāt* szót „nabateus”-nak fordítja.
Az utolsó szó *ṭaḡāmī* változatban is előfordul, ami ’alacsonyrendű ember’-eket jelent.

*ka-'anna ſiyāḥa l-kudri yanẓurna 'aqbanā
tarāṭunu anbāfin 'alayhi qiyāmī*

„Mintha az utánunk vízre váró pusztaityúkok (*kudrī*) hangja
az arabul nem tudó (iraki) földművesek idegen beszéde lenne.”

Al-Farazdaq (megh. 730 k.) ezt a hangot rendkívül erősnek írja le, amikor egyik verssorában így fogalmaz: ...*ka-rizzi l-qaṭā lā yafqahu ṣ-ṣawta qā'iluh*³⁷
„... olyan, mint a pusztaityúk erős hangja, amely miatt a beszélő nem érti a saját szavát”.

A pusztaityúk hangjának még két további leírását kell megemlíteni. Amint azt aš-Šanfarā fent idézett versének egy másik részletéből megtudjuk, a felijesztett pusztaityúk rikácsolása az éjszakai sivatag jellegzetes hangjai közé tartozott:³⁸

... fa-qulnā qaṭātun rī'a 'am rī'a 'ağdalū

„Így szóltunk: Egy felriasztott pusztaityúk volt ez vagy egy ölyv?”

A magasból gyorsan alászálló madár hangjának érdekes hasonlatát figyelhetjük meg Abū n-Nağm al-'Iğlī (megh. 748) egyik sorában:³⁹

ka-'anna 'aṣwāta l-qaṭā l-munqaḍḍi

bi-l-layli 'aṣwātu l-ḥaṣā l-munqazzī

„A leszálló pusztaityúk hangja

éjjel olyan, mint az egymáshoz ütődő köveké.”

A madár „őszintesége” közmondásossá vált, ahogy azt az alábbi történet is jól illusztrálja:⁴⁰

„Mesélik, hogy egyszer egy pusztaityúk és egy holló vitatkozott egy mélyedésen, amelyben összegyűlt a víz, s mindketten azt állították, hogy az az ő tulajdonuk. Döntésért a madarak bírójához fordultak, aki valami bizonyítékot kért, de egyiküknek sem volt semmilyen bizonyítéka, amelyet fel tudott volna mutatni. Erre a bíró a pusztaityúknak ítélte a mélyedést. Miután az látta, hogy bizonyíték nélkül ítélték neki, miközben a helyzet az volt, hogy a mélyedés a hollóé volt, így szólt a bíróhoz: »Bíró úr! Mi indította arra, hogy nekem ítélje, amikor nem volt bizonyítékom, amely miatt az én igényemet a holló igényénél jogosabbnak tartotta?« Mire ezt válaszolta neki: »Annyira ismert rólad, hogy milyen őszinte vagy, hogy az emberek még közmondásba is foglalták ezt a tulajdonságodat.«”

³⁷ Al-Farazdaq, *Dīwān*, 502. Vö. Alfred Felix Landon Beeston, “Alqamah and Bravmann”. *Journal of Arabic Literature* 11 (1980) 35. A modern leírások szintén megemlítik ezt a jellegzetességet, így pl. Burton (*i. m.*, 154.), aki tapasztalta, ahogy „a gyorsan repülő *qaṭā* zajos seregben emelkedett fel az útról”.

³⁸ Ld. Jones, *Early Arabic Poetry*, I. 178. Vö. Tarek El-Ariss, The Return of the Beast: From Pre-Islamic Ode to Contemporary Novel. *Journal of Arabic Literature* 47 (2016) 76.

³⁹ Ibn Qutayba, *Adab*, 490; 'Abd Allāh ibn Muḥammad al-Baṭalyawsī, *Al-Iqtidāb fī ṣarḥ Adab al-kuttāb*. Al-Qāhira, 1983, III. 302, Nr. 250.

⁴⁰ Aḥmad ibn Muḥammad al-Anṣārī al-Yamanī aš-Širwānī, *Nafḥat al-Yaman bimā yazūl bi-dikrihi aš-šaḡan*. Mişr, 1324/1906, 195.

2.2. Tetszetős járás

A *qaṭā* szó jelentésének és eredetének van a fentitől teljesen eltérő értelmezése is. Eszerint e szó eredete a *qaṭā*, *yaqtū* igére vezethető vissza, amelynek a jelentése az, hogy 'elnehezült a járása'.⁴¹ A kövér nők tetszetős járását gyakran hasonlítják a pusztaityúk apró lépteihez, ahogy azt – többek között – al-Kumayt alábbi sorában is olvashatjuk:⁴²

yamšīna mašya qaṭā l-biṭāhi ta'awwudan
qubba l-buṭūni rawāḡiḥa al-akfālī

„Himbáló léptekkel járnak [a nők], mint a pusztaityúkok a völgyben
karcsú hassal és nehezebb hátsóval.”⁴³

Al-A'šā szintén megemlíti tetszetős, sietség nélküli járásukat:⁴⁴

niyāfun ka-ḡuṣni l-bāni tartaḡḡu in mašat
dabība qaṭā l-baṭḥā 'i fī kulli manhalī

„Magas [nőstényteve], járásakor úgy remeg, mint a moringafa ága,
mint a pusztaityúkok lassú mozgása a völgyben az itatóhelyeknél.”

3. Alkalmazkodás a környezethez

3.1. Víz

E madár egyik legfeltűnőbb és legkülönösebb tulajdonsága a sivatagi körülményekhez való különleges alkalmazkodása, amelyet a különböző szerzők részletekbe menően írnak le.

Viselkedésük talán legszembevetőbb jellegzetessége az a mód, ahogy a vízhez repülnek. Mind a mai napig ez életük legjobban ismert aspektusa. Sebességüket érzékletesen írja le a Ḥumayd ibn Ṭawrnak (megh. 650 k.) tulajdonított sor:⁴⁵

lahā mil 'afāni 'idā 'awḡafā
yaḥuttāni ḡu'ḡu 'ahā bi-l-wahā

„Két szárnya van, s mikor ezek sietnek,
zúgva ösztönzik a mellkasát.”

⁴¹ Ibn Manẓūr, *i. m.*, XV. 189.

⁴² Al-Kumayt, *i. m.*, 352. Számos forrás idézi, mint pl. al-Ġāhiz, *Ḥayawān*, V. 575; Uő, *Kitāb al-burṣān wa-l-'urḡān wa-l-'umyān wa-l-ḥulān*. Taḥqīq 'Abd as-Salām Muḥammad Hārūn. Bayrūt, 1990, 220.

⁴³ A modern leírások a pusztaityúkok járását átlagosnak és totyogástól mentesnek írják le, továbbá megjegyzik, hogy rövideket lépnek és mozgásuk fürge (De Juana, *i. m.*, 32.).

⁴⁴ Al-A'šā, *i. m.*, 353, Nr. 77, 10. sor; idézi még ad-Damīrī, *i. m.*, I. 449, s. v. *ad-dābba*.

⁴⁵ Ḥumayd ibn Ṭawr, *Dīwān*. Taḥqīq 'Abd al-'Azīz al-Maymanī. Al-Qāhira, 1371/1951, 47; idézi még Ibn Qutayba, *Ma'ānī*, I. 307.

A vízforráshoz való gyakori látogatásukat Dū r-Rumma leírásából ismerhetjük meg:⁴⁶

wa-mustahlifātīn min bilādin tanūfatin

li-mušfarrati l-ašdāqi ḥumri l-ḥawāšili

„Mily gyakran hoznak vizet a sivatagi tájakról
a sárga csőrű piros begyűeknek.”

A pusztaityúkot olyan madárnak ábrázolják, amelyik tavasszal tud inni a tócsákból, de a nyár eljövetelével, amikor csibéi is kikelnek, csak gyors röpte teszi képessé arra, hogy a távoli vízelőhelyekről vizet hozzon nekik, mint ahogy azt Ibn Aḥmar (7. század) következő verssora is szemlélteti:⁴⁷

bi-tayhā 'qafrin wa-l-maṭiyyi ka- 'annahā

qaṭā l-ḥazn qad kānat firāḥan buyūduhā

„A kietlen sivatagban a hátasteve olyan gyors, mint
az egyenetlen talajon költő pusztaityúk, amelynek a csibéi már kikeltek.”

Az arab szerzők megfigyelték, hogy a pusztaityúk tárolja a vizet, hogy azt vissza tudja vinni csibéinek. Azt feltételezték, hogy a vizet a begyében (*ḥawṣal*) őrzí. Ez azonban nem így van, ugyanis a talpastyúkok közé tartozó tibeti pusztaityúk kivételével mindegyik fajnak különleges tollazata fejlődött ki, ami lehetővé teszi, hogy ezek a madarak a hasi tollaikba felszívják és ott megtartsák a vizet annyi ideig, hogy azt vissza tudják vinni a távoli fészekben szomjazó csibéik számára.⁴⁸ Ez az apró pontatlanság nem csökkenti az arab szerzők megfigyelésének értékét, ahogy azt al-Kumayt következő verssorában is láthatjuk, aki börtömlökhöz hasonlítja a madár begyét:⁴⁹

awi n-nāṭiqātu ṣ-ṣādiqātu idā ḡadat

bi-asqiyatin lam yafrihinna l-muṭabbibu

„Vagy az igazmondók [a pusztaityúkok], amikor kora reggel hozzák
a börtömlöket, amelyeket készítőjük nem hasított fel.”

A pusztaityúk kitartóan keresi a vizet, ami közben számos nehézséggel kerül szembe. Ezt írja le Zuhayr (megh. 609) a következő sorokban:⁵⁰

⁴⁶ Dū r-Rumma, *i. m.*, II. 1345, 26. sor; idézi még Ibn Qutayba, *Adab*, 468; Ibn Qutayba, *Ma'ānī*, I. 318 és Abū 'Ubayd al-Bakrī, *Simṭ al-la'ālī fī ṣarḥ Amālī al-Qālī*. Taḥqīq 'Abd al-'Azīz al-Maymanī. Al-Qāhira, 1354/1935, I. 418.

⁴⁷ 'Amr ibn Aḥmar al-Bāhilī Ibn Aḥmar, *Ši'r 'Amr ibn Aḥmar al-Bāhilī*. Taḥqīq Ḥusayn 'Aṭwān. Dimašq, 1970, 119; idézi még Ibn Qutayba, *Ma'ānī*, I. 313; Al-Bakrī, *i. m.*, I. 418. Al-Ġāhiz (*Ḥayawān*, II. 378.) a kezdetét a következőképpen adja meg: *fa-bitnā bi-qafr. A muḥadram*, vagyis a pogánykorban és az iszlám korban is élt Ibn al-Aḥmar költőről ld. Charles Pellat, Ibn (al-)Aḥmar. In: *The Encyclopaedia of Islam*.² III. Leiden, 1971, 697–698.

⁴⁸ De Juana, *i. m.*, 44–45.

⁴⁹ Al-Kumayt, *i. m.*, 29, Nr. 16, 1. sor; idézi még Ibn Qutayba, *Ma'ānī*, I. 319.

⁵⁰ Zuhayr ibn Abī Sulmā, *Dīwān*. Taḥqīq 'Alī Ḥasan Fā'ūr. Bayrūt, 1408/1988, 80–81; Abū l-Ḥaġġāġ Yūsuf aš-Šantamarī, *Šarḥ Dīwān Zuhayr ibn Abī Sulmā*. Taḥqīq Muḥammad Badr ad-Dīn Abū Firās an-Na'sānī al-Ḥalabī. Mišr, é. n., 45–46; idézi még Ibn Qutayba, *Ma'ānī*, I. 309.

ḥattā staḡāṭat bi-mā'in lā rišā'a lahu
min al-abāṭiḥi fī ḥāfāṭiḥi l-burakū ...
kamā staḡāṭat bi-say'in fazzu ḡayṭalatin
ḥāfa l-'uyūna fa-lam yunzar bihi l-ḥaṣakū

„Majd nyílt vízen keresett inni, ahol nem volt kútkötél,
 egy nagy patak völgyben, amelynek a partjain burak madarak voltak...
 Mint ahogy a gazella kicsinye keres inni anyja tejének maradékából,
 amikor attól fél, hogy figyelik, és nem tud a bőven ömlő tejhez jutni.”

Bár a pusztaityúk jól alkalmazkodott a sivatagi élethez, időnként neki is szüksége van vízre. Amint azt Muzāhim al-'Uqaylī (megh. 738) következő sorából megtudjuk, nem kevesebb, mint öt napig tud megenni víz nélkül, ha a szükség úgy kívánja:⁵¹

ḡadat min 'alayhi ba 'damā tamma ḥimsuhā
taṣillu wa-'an qayḍin bi-baydā'i miḡḥalī

„Kora reggel felkelt tojásairól, mert már öt napja nem ivott,
 zörög a szárazságtól, és távol van már felrepedt tojásaitól, a veszélyes és
 úttalan sivatagban.”

Ugyanezt a megfigyelést rögzítette Ibn Aḥmar:⁵²

tar 'ā l-qatātu l-ḥimsa qaffūrahā
tumma ta 'urru l-mā'a fīman ya 'urr

„A pusztaityúk öt napig legelészik anélkül, hogy vizet találna,
 majd közelít a vízhez, és leszáll az ott lévő köze.”

Éjjel repül inni,⁵³ amint azt az al-'Aḡḡāḡnak (megh. 8. század eleje) tulajdonított *raḡaz* sorok is megörökítik:⁵⁴

waradtuhu qabla d-ḍi'ābi l-'ussāl
wa-qabla 'arsāli qatān wa-'arsāl
bi-l-qawmi ḡīdan wa-l-maṭiyyi l-kullāl

⁵¹ Muzāhim al-'Uqaylī, Ši'r Muzāhim al-'Uqaylī. Taḥqīq Nūrī Hammūdī al-Qaysī-Ḥātim Šālīḥ aḍ-Ḍāmin. *Maḡallat Ma'had al-Maḥṭūṭāt al-'Arabiyya* 22 (1296/1976) 120, 77–78. sor. A 77. sor változatát idézi Ibn Qutayba, *Ma'ānī*, I. 317.

⁵² Ibn Aḥmar, *i. m.*, 67. Számos forrásban és változatban szerepel (ezek között előfordul a sorvégi *ya 'urru* alak is, amely ugyan nyelvtanilag helyes, de nem követi a vers rímjét /*qāfiya muqayyada*/), pl. Ibn Qutayba, *Ma'ānī*, I. 313; Abū Manšūr Muḥammad al-Azharī, *Tahḏīb al-luḡa*. Taḥqīq 'Abd al-Ḥalīm an-Naḡḡār. Al-Qāhira, 1975, IX. 121, s. v. *qrīf*.

⁵³ Ez a jellegzetesség csak mindössze négy fajra jellemző, amelyek közül a legelterjedtebb és az egyetlen, amely Észak-Afrikában és Ázsiában is megtalálható, a szudáni pusztaityúk (*Pt. Lichtensteinii*), ld. De Juana, *i. m.*, 31–32. Az ebbe a csoportba tartozó madarak viszonylag kicsik (kb. 150–200 g súlyúak), ami további tulajdonságaikkal együtt arra utal, hogy ezt a csoportot jelölték a *kudrī* szóval. A további közös jellegzetességeik közé sorolható, hogy e csoport tagjai megtalálhatók voltak Arábiában és az iszlám korai területein, valamint az, hogy az idetartozó madarak éjszaka járnak inni. Ld. Viré, Kaṭā, 743.

⁵⁴ 'Abdallāh ibn Ru'ba al-'Aḡḡāḡ, *Dīwān al-'Aḡḡāḡ fī riwāyat al-Aṣma'ī wa-ṣarḥuhu*. Taḥqīq 'Abd al-Ḥafīz as-Saṭlī. Dimašq, 1971, II. 321, 28–31. sor; idézi még Ibn Qutayba, *Ma'ānī*, I. 315.

fawwaza ḥamsan ‘an ṭilāqi l-awšāl

„Előbb értem a vízhez, mint a futástól remegő farkasok

S mint a pusztaityúkraj – és a csapat

Ember, akik lehajtották a nyakukat és a kimerült tevék –,

Akik öt nap alatt szelték át a víz nélküli sivatagot éjszaka egy kis vizet keresve.”

Ugyanezt az éjszakai repülést jeleníti meg Dū r-Rumma:⁵⁵

falātun ruġū ‘u l-kudri ‘aṭlā ‘uhā bihā

min al-mā ‘i ta ‘wībun wa-hunna rawābi ‘ū

„Víztelen sivatag, ahova csibéihez visszatér a pusztaityúk

éjszakai repülése során a víztől, miután csibéi már négy napja nem ittak.”

A pusztaityúk elég tapasztalt és bölcs ahhoz, hogy jól teleigya magát, mielőtt visszarepülne csibéihez, amint azt Aws ibn Ḥaġar (megh. 620) alábbi sorában is olvashatjuk:⁵⁶

fa- ‘awradahā t-taqrību wa-š-šaddu manhalan

qaṭāhu mu ‘īdun karrata l-wirdi ‘āṭifun

„A vadszamár futása a vízhez odaterelte a pusztaityúkokat,

amelyek többször mentek a vízhez, hogy belehajtsák nyakukat.”⁵⁷

3.2. Tojások

A pusztaityúk sivatagi környezethez való alkalmazkodásának másik jele tojásainak száma. Ez a madár ugyanis rendszerint három⁵⁸ pettyes (*‘urm*) tojást rak⁵⁹ egy sekély kaparékban vagy egy természetes mélyedésben.⁶⁰ Tojásainak száma miatt „hármak anyja” (*umm ṭalāt*) is a neve, ahogy azt az ismeretlen költő verssorában is olvashatjuk, amely ezzel egyidőben a csibéit elvesztő anyamadár fájalmát is leírja:⁶¹

⁵⁵ Dū r-Rumma, *i. m.*, II. 1294; *fa-hunna* alakkal idézi Ibn Qutayba, *Ma ‘ānī*, I. 316.

⁵⁶ Aws ibn Ḥaġar, *Dīwān*. Taḥqīq Muḥammad Yūsuf Naġm. Bayrūt, 1400/1980, 69, Nr. 30, 38. sor; idézi Ibn Qutayba, *Ma ‘ānī*, I. 316; ld. még Ġalāl ad-Dīn as-Suyūfī, *Šarḥ Šawāhid al-Muġnī*. Taḥqīq Aḥmad Zāfir Kūġān. Dimašq, 1966, 115.

⁵⁷ Csak az 1960-as években figyelték meg, hogy a pusztaityúk nem folyamatosan iszik, mint a galamb, hanem a fejét ivás közben a könnyebb nyelés érdekében fel-felemeli. Ezt a mozdulatsort többször ismétli, de a folyamat nem tart 5–10 másodpercnél tovább! Ld. Cade–Willoughby–Maclean, *i. m.*, 125.

⁵⁸ Ad-Damīrī, *i. m.*, II. 214.

⁵⁹ Al-Ġāḥiẓ, *Ḥayawān*, V. 573–574.

⁶⁰ Ibn Qutayba, *Ma ‘ānī*, I. 308. Mindezeket a megfigyeléseket megerősítik a modern ornitológia vizsgálati eredményei. Ld. De Juana, *i. m.*, főleg 43, ahol nemcsak megállapítja, hogy „a pusztaityúk fészket alig lehet fészeknek hívni”, hanem hozzáteszi, hogy a pusztaityúk fészkekalja figyelemre méltó módon állandó nagyságú, és rendszerint mindegyik fájnál három tojásból áll.

⁶¹ Ad-Damīrī, *i. m.*, II. 214.

wa- 'ummu ʔalātin 'in šibna 'aqaqnahā

wa- 'in mutna kāna š-šabru minhā 'alā naṣabī

„Ha a hármak anyja csibéi felnőnek, ellenkeznek vele,

de ha elpusztulnak, elveszti türelmét, szomorúvá és nyugtalanná válik.”

A tojások számát rendszerint a sivatagi élet veszélyeivel és a csibék túlélését nehezítő tényezőkkel magyarázzák.⁶²

A kaparéék neve *ufhūs(a)*⁶³ vagy *mafḥaṣ*,⁶⁴ az utóbbi változat egy *ḥadīṭ*-ban is előfordul:⁶⁵ „Ha valaki Isten számára mecsetet épít, legyen bár akkora, mint a pusztaityúk kaparéka vagy annál kisebb, Isten házat épít számára a Paradicsomban.”⁶⁶

A pusztaityúkot olyan madárnak írják le, amelyik már a kikelésétől fogva figyel arra, hogy a csibéknek mire van szüksége, ugyanis feltöri (*ṭarraqat*) a tojásokat, hogy segítse kibújni a kicsiket.⁶⁷

3.3. Ellenségek

A sivatagból sem hiányoznak a ragadozók, és a pusztaityúknak ébernek kell lennie, hogy megmeneküljön tőlük. Ad-Damīrī szerint legfőbb ellenségei a pusztai ölyv⁶⁸ és a gyíkok egy fajtája.⁶⁹

A pusztaityúkra vadásztak is, ezt örökíti meg Abū Nuwās egyik vadászversének (*ṭardiyya*) félsora, ahol leírja, hogyan ejti el – a sólyomhoz hasonlóan – a vadászkutya a madarat:⁷⁰

... *ka-š-šaqrī yanqaḍḍu 'alā ǧaṭāṭihī*

... „Mint a sólyom, úgy csap le a pusztaityúkra.”

⁶² Al-Ġāhiz, *Ḥayawān*, V. 574.

⁶³ Ibn Qutayba, *Adab*, 173.

⁶⁴ Al-Qazwīnī, *i. m.*, 423.

⁶⁵ *Man banā masǧidan li-llāh ka-mafḥaṣ qaṭāt aw aṣḡar banā Allāh lahu baytan fī l-ǧanna*. Ibn Māǧa, *Sunan*, K. *al-masǧid wa-l-ǧamā'āt*, 344, Nr 738.

⁶⁶ A *ḥadīṭ*-nak ezt a változatát idézi még al-Qazwīnī, *i. m.*, 423 és Abū Hāmid Muḥammad al-Ġazālī, *Iḥyā' 'ulūm ad-dīn*. Ġidda, 2011, I. 563, K. *asrār aš-šalāt*, *Faḍīlat al-masǧid*. Ld. még 'Abd ar-Raḥīm al-'Irāqī–Tāǧ ad-Dīn 'Abd al-Waḥḥāb Ibn as-Subkī–Murtadā az-Zabīdī, *Taḥrīǧ aḥādīṭ Iḥyā' 'ulūm ad-dīn*. Taḥqīq Maḥmūd al-Ḥaddād. Ar-Riyāḍ, 1408/1987, I. 340, Nr. 389.

⁶⁷ Al-Ġāhiz, *Ḥayawān*, V. 581.

⁶⁸ Ad-Damīrī, *i. m.*, I. 379, s. v. *al-ḥumaymiq*.

⁶⁹ Ad-Damīrī, *i. m.*, I. 559, s. v. *as-saqanqūr*.

⁷⁰ Abū Nuwās, *i. m.*, II. 183. Ld. még Jaroslav Stetkevych, The Discreet Pleasures of the Courtly Hunt Abū Nuwās and the 'Abbāsīd Ṭardiyyah. *Journal of Arabic Literature* 39 (2008) 142, aki azonban ezt a részt tévesen *qaṭāṭihī* alakban közli, amely nem követi a rímet, hiszen a vers egy *ṭā'iyya*.

A sólyomtól való esetleges és ritka megmenekülését ábrázolja érzékletesen Zuhayr a következő sorban:⁷¹

*'inda d-ḏunābay lahā ṣawtun wa- 'azmalatun
yakādu yaḥṭafuhā ṭawran wa-tahtalikū*

„Nyomában a sólyommal a pusztaiyúk kiált és vijjog.

Egyszer a sólyom majdnem elkapja, de felgyorsulva tovaszáll.”⁷²

Az éjszaka vadászó madarak is az ellenségei.⁷³ Mivel soha nem érezheti magát biztonságban, ezért csak rövid időkre alszik el, ami ellenkezik természetével, ahogy ezt egy gyakran al-Farazdaqnak tulajdonított sorból megtudjuk:⁷⁴

*fa-law turiqat nāmat wa-lākin 'a 'aššahā
'adan min qilāšin ka-l-ḥaniyyi l-mu 'aṭṭaṭi*

„A [pusztaiyúk] aludna, ha hagynák, de zavarja

a hosszúlábú nősténytevék okozta ijedség, amelyek olyanok, mint a felajzott íj.”

A fenti sor kezdetéből *law turiqa l-qaṭā laylan la-nāma* formában gyakran emlegetett mondás lett, amelyet akkor használnak, ha valakit addig nem hagyunk békén, amíg fel nem kel.⁷⁵

Ugyanezt a jelenetet, azaz a rövid álmából a tevék által felébresztett pusztaiyúkot mutatja be Labīd (megh. 661 k.) következő sora:⁷⁶

*iḏā haḡada l-qaṭā 'afza 'na minhu
'awāmina fī mu 'arrasihi l-ḡuṭūmī*⁷⁷

„Amikor a pusztaiyúkok alszanak, [a tevék] felébresztik

a nyugodtakat, akik a nyugvóhelyükön gubbasztanak.”

Amint azt Abū Nuwās fent idézett verssorából is láthattuk, a pusztaiyúkra az ember is vadászott, és húsát el is fogyasztotta annak ellenére, hogy a véleménye-

⁷¹ Zuhayr, *i. m.*, 80; Aš-Šantamarī, *i. m.*, 45; idézi még Ibn Qutayba, *Ma 'ānī*, 310.

⁷² A második félsort Jones úgy fordítja, hogy „a sólyom időnként megragadja, időnként gyorsan elmenekül” (*Early Arabic Poetry*, II. 131.). E sor értelmezésénél a *ṭawran* jelent problémát, mivel általában megismételve használatos (*ṭawran wa-ṭawran*). Fordításomban aš-Šantamarī kommentárját követtem.

⁷³ Al-Ġāhiz, *Ḥayawān*, II. 299, s. v. *ṭuyūr al-layl*.

⁷⁴ Al-Ḥalīl (*i. m.*, III. 164, s. v. *'ašša*) óta létezik egy lexikográfiai hagyomány, amely e sort al-Farazdaqnak tulajdonítja. Ezt azonban sem a költő *Dīwān*ja, sem egyéb források nem erősítik meg. Ld. pl. al-Ġāhiz, *Ḥayawān*, V. 578, aki a szerző neve nélkül idézi ezt a sort. Ld. még Uő, *Kitāb al-ḥayawān*. Taḥqīq Muḥammad Bāsīl 'Uyūn as-Sūd. Bayrūt, 2011, V. 306/1. jegyzet. Szerző megadása nélkül idézi még Ibn Qutayba, *Ma 'ānī*, I. 319.

⁷⁵ Maydānī, *i. m.*, II. 173, Nr. 3230; Abū l-Qāsim Ġār Allāh Maḥmūd ibn 'Umar az-Zamaḥšarī, *Al-mustaḡšā fī amṭāl al-'arab*. Taḥqīq Muḥammad 'Abd al-Mu'īd Ḥān. Haydarābād, 1962, II. 296, Nr. 1048.

⁷⁶ Labīd ibn Rabī'a al-'Āmirī, *Dīwān*. Bayrūt, 1966, 185; idézi Ibn Qutayba, *Ma 'ānī*, I. 315.

⁷⁷ A *ḡuṭūmī* szó a *mu 'arrasihi* szóhoz való szomszédsága (*'alā l-ḡiwār*) miatt áll birtokos esetben.

nyek eltérnek a fogyaszthatóságára, illetve húsának minőségére vonatkozóan. Erre számos műben találhatunk utalást, többek között az *Ezeregyéjszakában*.⁷⁸

A sivatag belsejében, illetve szélén élő *qaṭāt* már az ókori Egyiptomban is ismerték, és húsát nagyra tartották, ahogy azt Wilkinson is leírja.⁷⁹ A szunnita muszlim jogtudósok egyöntetű véleménye szerint a pusztaityúk húsának fogyasztása megengedett (*ḥalāl*),⁸⁰ míg a síiták az előnyben részesített húsok között tartják számon.⁸¹ Ibn Qayyim al-Ğawziyya szerint a húsnek ez a fajtája száraz, fekete epét⁸² termel, és székrekedést okoz. Véleménye szerint ez a legrosszabb fajta étel,⁸³ kivéve azt, hogy hasznos az ödéma (*istisqā'*) ellen.⁸⁴ A pusztaityúk keresett volt a húsának, vérének és csontjainak tulajdonított gyógyhatás miatt is. Úgy tartották, hogy ha a vérét és porrá őrölt csontjait olajjal keverik és a testre festik, az hatásos gyógyszer a foltos hajhullás (*dā' at-ṭa'lab*) ellen, de ez a kenőcs a férfiaknak potencianövelő szerként is ajánlott volt.⁸⁵

4. A legjobb költemény

A cikk terjedelme nem engedi meg, hogy további forrásokat idézzünk, amelyekben a fenti jellegzetességeken kívül időnként a madárral kapcsolatos egyéb megfigyelések is helyet kapnak. Konklúzió helyett egy olyan verset szeretnék bemutatni, amely al-Ğāḥiẓ⁸⁶ véleménye szerint a legjobb a pusztaityúkról írt versek közül. A költemény szerzője a Felső-Mezopotámiában élt keresztény Banū Taglib törzsből származott.⁸⁷ Személye azonban nem tisztázott, al-Marrār,

⁷⁸ A második kalandar meséje (ld. pl. *The Book of Thousand Nights and a Night. A Plain and Literal Translation of the Arabian Nights Entertainments*. Transl. and notes by Richard Francis Burton. London, 1885, I. 130. skk.) vagy A borbély meséje a hatodik bátyjáról (ld. pl. Uo. I. 345.).

⁷⁹ Gardner Wilkinson, *The Manners and Customs of the Ancient Egyptians*. London, 1847, 35–36. Megemlíti, hogy Egyiptomban *gutta* a neve ennek a madárnak, amelynek latin nevét ő *Pterocles melanogaster* (azaz feketehasú) formában adja meg. Ezt az elnevezést a modern taxonómia már nem alkalmazza, helyette a *Pterocles orientalis* használatos.

⁸⁰ Ad-Damīrī, i. m., II. 217. Ld. még pl. Abū l-Ḥasan 'Alī ibn Muḥammad Ibn al-Qaṭṭān, *Al-iqnā' fī masā'il al-iğmā'*. Taḥqīq Ḥasan ibn Fawzī as-Sa'īdī. Al-Qāhira, 2004, I. 323, Nr. 1828. Vö. 'Abd ar-Raḥmān al-Ğazīrī, *Al-fiqh 'alā l-maḍāhib al-arba'a*. Bayrūt, 2002, II. 6.

⁸¹ Ğāmi' *aḥādīṭ aš-šī'a*. Taḥqīq Ḥusayn at-Tabātabā'ī al-Burūğirdī. Tihrān, 1399/2011, XXIII. 306.

⁸² Ez a görög orvostudomány humorális elméletének hagyományát követő arab orvostudomány szerint a melankolikus vérmérséklettel áll összefüggésben.

⁸³ Burton szintén megemlíti, hogy „nagyon kevés fehér húsa van”. Ld. *The Book of Thousand Nights and a Night*, I. 131/1. jegyzet.

⁸⁴ Ibn Qayyim al-Ğawziyya, *Aṭ-ṭibb an-nabawī*. Al-Qāhira, 1980, 343.

⁸⁵ Al-Qazwīnī, i. m., 423.

⁸⁶ Al-Ğāḥiẓ, *Ḥayawān*, V. 583–585.

⁸⁷ Philip Khuri Hitti, *History of the Arabs from the Earliest Times to the Present*. London, 1970, 196.

illetve al-‘Ikabb at-Taġlibī néven is ismert.⁸⁸ Šayhū a keresztény költőket bemutató kötetében a verset az al-A‘šā at-Taġlibīként emlegetett szerző művei közé sorolja.⁸⁹ Bár a magyar nyersfordításból nehéz érzékelni a vers költőiségét, az időmértékes (*tawīl*) metrumban írt és ugyanakkor monorímes (*qāfiyya*) verssorok lüktetését, a madár és a csibéje nehéz sorsa kiviláglik belőle.

بلاد مرواة يحار بها القطا * ترى الفرخ في حافاتها يتحرق
يظل بها فرخ القطاة كأنه * يتيم جفا عنه موالیه مطرق
بديمومة قد مات فيها وعينه * على موته تغضي مرارا وترمق
شبيه بلا شيء هنالك شخصه * يواريه قيض حوله متفلق
له محجر ناب وعين مريضة * وشدق بمثل الزعفران مخلق
تعالجه كحلاء المدامع حرة * لها ذنب وحف وجيد مطوق
سماكية كدرية عرعرية * سكاكية غبراء سمراء عسلق
إذا غادرته تبتغي ما يعيشه * كفاها رذاياها النجاء الهبنق
غدت تستقي من منهل ليس دونه * مسيرة شهر للقطا متعلق
لأزغب مطروح بجوز تنوفة * تلظى سموما قيظه فهو أورق
تراه إذا أمسى وقد كاد جلده * من الحر من أوصاله يتمزق
غدت فاستقلت ثم ولت مغيرة * بها حين يزهاها الجناحان أولق
تيمم ضحضاحا من الماء قد بدت * دعاميصه فالماء أطل أورق
فلما أنته مقدحرا تغوثت * تغوث مخنوق فيطفو ويغرق
تحير وتلقي في سقاء كأنه * من الحنظل العامي جرو مفلق
فلما ارتوت من مائه لم يكن لها * أناة وقد كادت من الري تبصق
طمت طموة صعدا ومدت جرانها * وطارت كما طار السحاب المعلق

„Kietlen vidék, amelyen át a pusztaityúk (*qaṭā*) útjukat keresik,
S amelynek szélén láthatod, hogy a csibék az éhségtől kornyadozva
várnak.

A pusztaityúk csibéje ottmarad, mintha

Árva lenne, lesütött szemekkel, akitől a segítői elvonultak,

Egy tágas sivatagban, amelyben a csibe már-már elpusztult,

És haláltusájában többször becsukja a szemét, majd újra pislant.

Semmi nem hasonlít ott az alakjához,

Elrejtí őt a körülötte szétszórt, feltört tojáséhj.

Szemgödre felemelkedik, és beteges a szeme,

Torka illatos, mint a sáfrány.

[Anyja] szabad madár, fekete kontúrral a szeme körül,

⁸⁸ Al-Ġāhiz, *Ḥayawān*, V. 583.

⁸⁹ Šu‘arā’ an-našrāniyya. Taḥqīq Luwīs Šayhū. Bayrūt, 1890, VIII. 128–129.

Dús farka van és örvös nyaka,
 Szárnyaló, sötét (*kudriyya*), magas röptű,
 Viszi a levegő, porszínű, barna, könnyű.
 Amikor elhagyja csibéjét, hogy megszerezze, ami életben tartja,
 Esztelen gyorsasága⁹⁰ elegendő neki ahhoz, hogy csibéjét ellássa.
 Reggel keres vizet egy vízlelő helynél, amelyen kívül nincs másik
 A pusztaityúktól egy havi távolságon belül. Ezért nem tehet mást, [mint
 hogy odamenjen]
 [Vízért] egy pelyhes fiatal madárnak, aki törődötten [várja] egy kietlen siva-
 tag mélyén,
 Amelynek a tüze éget a forró széllal. A [csibe] színe már feketés.
 Este úgy láthatod [a csibét], hogy a bőre
 Már majdnem lefoszlott a végtagjairól a meleg miatt.
 [Az anya] reggel emelkedett a magasba, majd elfordult, útját megváltoztatva
 A sivatagban, amikor a két szárny gyorsan felemeli,
 A célja egy sekély vízlelő hely, amelyben
 Fekete vízi rovarok vannak, így a víz hamuszínű, zavaros.
 Amikor megérkezik a felkavart vízhez, segítségért kiált,
 Mint egy fuldokló, aki felmerül [a habokból], majd újra alámerül,
 Lenyeli a vizet, majd „víztömlőjébe”⁹¹ cseppenti,
 Mintha az szárított sártök lenne, kicsi és hasadt.
 Miután szomját oltotta a [forrás] vizéből, elhagyta
 Megfontoltsága, és annyira eltelt az ivástól, hogy szinte köpött.
 A magasba emelkedett, és kinyújtotta a nyakát,
 Majd elrepült, mint ahogy a magasan szálló felhők száguldanak [az égen át].”

A peculiar desert bird as shown by the Arabic literature and lexicography

Kinga DÉVÉNYI

The article presents the sandgrouse (*qaṭā*), the favourite desert bird of Arab authors as it appears in the poetry of pre-Islamic and Umayyad poets, the *adab* prose of Ibn Qutayba, al-Ġāḥiz, ad-Damīrī, and the great lexicographical works. The literary characterizations of this distinguished bird are compared to

⁹⁰ Azaz villámgyorsnak kell lennie ahhoz, hogy időben térjen vissza a csibéjéhez, hogy inni adjon neki.

⁹¹ A *siqā* szó a kommentátor szerint a madár begye. Ez azonban helytelen magyarázat, mivel a pusztaityúknak az a különlegessége, hogy a tollai között tudja a vizet tárolni a csibéi számára. Ld. a 14. oldalon írtakat és a 48. jegyzetet.

the reality through the observations of contemporary ornithologists. Although aiming to give a comprehensive image, an exhaustive presentation of the relevant literature would far surpass the confines of an article, hence in addition to the taxonomy and the name of the bird, emphasis is put on the descriptions of its adaptation to desert life. In the selection of poems, the presentation of less familiar lines was preferred to the poems of famous authors even if the latter contain longer descriptions of the sandgrouse.